

L'educació en el lleure: l'obra de l'Església a les Illes Balears. (1936-1958)¹

PERE FULLANA PUIGSERVER

En termes generals la projecció educativa de l'Església catòlica històricament s'ha projectat més enllà de l'aula i de l'escolarització en un sentit estricte. Tot allò associat a la formació i vinculat a la institució eclesiàstica, o als seus membres en particular, acostuma a tenir una dimensió no formal, generalment vinculada a l'apostolat, la catequesi, la formació, l'acció social o la propaganda catòlica. Aquest referent s'accentua en la contemporaneïtat, a mesura que la xarxa de la presència eclesial s'estén com una taca d'oli i augmenta sistemàticament l'oferta educativa confessional en el marc d'un moviment catòlic² que tenia com a principal objectiu contrarestar el liberalisme i la seva projecció en el model d'educació pública. Com ha destacat Feliciano Montero,³ en la immediata postguerra aquesta funció va ser confiada a l'Acció Catòlica, per part de la jerarquia eclesiàstica. Tanmateix, la xarxa laical encabida en l'AC no reflectia en absolut el panorama socioeducatiu catòlic, entre altres motius perquè la xarxa d'entitats catòliques que giraven al voltant de col·legis i dels ordes i congregacions religioses representava un percentatge elevat de la militància catòlica.

1. Aquest capítol és part del projecte de I+D+i PID2020-113677GB-I00, amb finançament de MCIN/AEI/10.13039/501100011033.

2. MONTERO, F., *El Movimiento Católico en España, 1889-1936*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá de Henares, 2017.

3. MONTERO, F., «El nacimiento de la Acción Católica especializada obrera y universitaria (1942-1956)», a MONTERO, F. i LOUZAO, J. (eds.), *La restauración social católica en el primer franquismo, 1939-1953*, Alcalá, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá de Henares, 2015, p. 151-179. MONTERO, F., «La Acción Católica especializada entre el triunfalismo y la autocrítica (1951-1957)», a MONTERO, F. i LOUZAO, J. (eds.), *Catolicismo y franquismo en la España de los años cincuenta. Autocríticas y convergencias*, Granada, Comares Historia, 2016, p. 35-49.

El 1936, l'Església a les Illes Balears tenia una dilatada experiència com a promotora i organitzadora d'activitats i es caracteritzava per sostenir organitzacions que conjugaven escolarització, catequesi i educació en el lleure. Entenem per lleure tot allò que va associat als àmbits no formals de l'escolarització, a l'acció que susciten les entitats eclesiàstiques que mantenen un contacte directe amb les bases (parròquies, convents, centres educatius, santuaris, etc.). El clericalisme i el poder omnipresent de l'Església era inqüestionable a les Illes Balears i, de fet, generà brots d'anticlericalisme singulars sobretot a l'inici de la Segona República (abril-maig 1931) i durant el període del Front Popular (febrer-juliol de 1936).⁴

Salesians, jesuïtes, escolapis, germans de les Escoles Cristianes i algunes de les grans famílies religioses s'havien especialitzat durant la segona meitat del XIX en el foment d'un model d'apostolat infantil i juvenil, i el seu projecte social havia estat imitat per les congregacions religioses que s'havien fundat a les Illes Balears, fins i tot en aquelles que tenien un carisma no centrat en el fet educatiu.⁵ Ja des del final del segle XIX, l'excursionisme, l'esport, el teatre, el cinema, constitueixen una oferta d'activitats pròpies de les organitzacions infantils i juvenils vinculades a les diòcesis i als ordes religiosos. En forma de patronats o de cercles s'organitzen diverses tipologies d'entitats, sobretot en aquelles àrees de major influència del clergat i dels ordes religiosos masculins, seguint els models italià o francès,⁶ un sistema que és aplicable a les Illes Balears, amb una incidència rellevant en aquelles localitats amb un major dinamisme, com ara les ciutats i localitats amb un cert procés d'industrialització, com ara Inca, Maó, Ciutadella, Alaior, Manacor, Alaró, Sóller i Llucmajor.⁷

Al començament del segle XX, és coneguda la relació de l'Església amb els Boys-Scouts de Baden Powell,⁸ però també amb les diferents organitzacions

4. MARTORELL FULLANA, C. M., «L'anticlericalisme durant la Segona República a Mallorca», a TOMÀS RAMIS, P. (coord.), *La Segona República a Mallorca, 1931-1936*, Palma, Illa Edicions, 2022, p. 89-104.

5. SÁEZ ISERN, F., «Congregaciones religiosas dedicadas a la enseñanza en Mallorca, 1794-1915», *Mayurqa* 21 (1985-1987), p. 279-288; FULLANA PUIGSERVER, P., «Església i educació a la Mallorca del segle XX», *L'Arc*, 5, (1998) 42-49; FULLANA PUIGSERVER, P., «La vida religiosa a Mallorca el 1901», *Estudis Baleàrics* 62-63 (1998-1999), p. 139-144.

6. CHOLVY, G., *Histoire des organisations et mouvements chrétiens de jeunesse en France (XIXe-XXe siècle)*, Paris, Cerf, 1999.

7. RUBÍ DARDER, S., *La Salle Balears: apuntes históricos, 1904-1940: obras postescolares, la Salle Palma. Algunas apuntes desconocidos de su labor docente, social y apostólica*, Paterna: 1974; SANTANA MORRO, M., *El Col·legi de la Salle a Manacor (1913-2013): fets, protagonistes i la incidència d'una institució educativa*, Palma, Hermanos de las Escuelas Cristianas de la Salle, 2013.

8. FULLANA PUIGSERVER, P., «Els Boys-Scouts a Espanya (1913-1915): desconfiances i divisions a l'episcopat espanyol», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació* 34, (juliol-desembre 2019) p. 183-199.

juvenils catòliques —en el cas de les Illes Balears amb les Congregacions Marianes de Joves, era ben viva. Els anys vint amb el feixisme a Itàlia i els trenta amb el nacional socialisme a Alemanya, l'Església encara degué activar més la seva presència en el camp del lleure infantil i juvenil, igual que havia passat amb les campanyes en què el liberalisme democràtic ho havia plantejat tot qüestionant l'associacionisme confessional catòlic entre el 1906 i el 1923. Durant la Segona República espanyola augmentà l'activisme confessional i se socialitzà la xarxa d'escola catòlica,⁹ empesos pels grans corrents confessionals (Andrés Manjón, Manuel Siurot, Pedro Poveda), un activisme que es pot seguir a nivell espanyol a través de la revista *Atenas*, i de diverses publicacions confessionals pròpies de les vinculades al Principat de Catalunya, el País Valencià o les Illes Balears.¹⁰ Els temors davant les propostes laïcistes dels totalitarismes i populismes dels anys trenta i quaranta, estimularen i potenciaren encara més la presència dels catòlics en aquest terreny. A la immediata postguerra es fomentà la creació de Cases d'Exercicis o de convivències, i es constata la creació d'Instituts Seculars destinats a tenir cura d'aquests centres. A conseqüència de la Guerra Civil i dels projectes de formació promoguts pel règim dels vencedors es produí un nou paisatge en tot allò que afectava el lleure i la seva posada en escena. Els centres escolars dependents de les congregacions religioses incrementaren la seva presència en l'àmbit de l'activisme i el lleure per contrarestar l'oferta de les organitzacions del nou règim, especialment per la desconfiança que generaven el Frente de Juventudes i la Secció Femenina, sospitosos de marginar el referent religiós.¹¹

Aquest treball està dividit en quatre capítols: partim de la vinculació històrica entre Església i lleure; continuem amb els encontres i desencontres entre l'oferta estatal de lleure i les propostes confessionals que es manifestaren durant la immediata postguerra. Tot tenint present la circumstància especial de Menorca entre 1936-1939 centrem el tema en dos capítols: un primer sobre l'oferta catòlica entre 1936 i 1945, i un segon amb les propostes entre 1945 i 1958.

9. OSTOLAZA, M., «La «guerra escolar» y la movilización de los católicos en la II República (1931-1936)», a DE LA CUEVA, J. i MONTERO, F., *Laicismo y catolicismo. El conflicto político religioso en la Segunda República*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 2009, p. 321-350.

10. GALÍ, A., *Obra completa. XX: Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936: Col·laboració de l'Església al moviment cultural de Catalunya durant el segle xx*, Barcelona, 1986,

11. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del Règim Franquista (1937-1960), Trajectòria general i evolució a les Illes Balears*, Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2004; CAÑABATE, J. A., «La pugna entre la Iglesia católica y el Frente de Juventudes en el ámbito educativo. Referencias internacionales, antecedentes y trayectoria general durante el primer franquismo», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, 22, 2003, p. 105-121.

ESGLÉSIA I LLEURE, ESTAT DE LA QÜESTIÓ I ALGUNES HIPÒTESIS

La vinculació entre lleure i religió té un llarg recorregut a les Illes Balears, amb uns antecedents que anirien des dels plantejaments de Ramon Llull fins al final del segle XIX.¹² En bona part, aquestes pràctiques i aquestes connexions han persistit en la cultura popular insular, en els jocs populars fins a arribar al segle XIX, no debades els Germans de la Caritat de Sant Roc, de Porreres, dedicats a l'escolarització masculina, durant la segona meitat del XIX i fins al començament del XX recolliren aquesta tradició persistent sobretot a la Part Forana de Mallorca.¹³ Aquesta microinstitució religiosa amb una zona d'influència que es limitava al Pla i al Llevant de Mallorca potser és una metàfora del catolicisme popular insular, fonamentat en una llarga tradició rural, però que no havia viscut d'esquena a l'escolarització des de l'edat mitjana. El caliu tradicional religiós de Felanitx, Manacor, Lluçmajor, Porreres o Pina esdevingueren durant el vuit-cents indrets naturals de fundació de congregacions religioses masculines i femenines.

L'escolarització i la realitat postescolar o informal, els espais de socialització religiosa durant el XIX i el primer terç del XX han sumat a la idea tradicional nous horitzons relacionats amb l'oci i el lleure. L'escola com a fenomen relacionat amb la industrialització i al model liberal, ben aviat també es distingí per formar i integrar l'educació física, l'esport, les activitats de lleure postescolar i tants altres vesants que tenien com a principals objectius atreure la joventut i conjuguar la pràctica religiosa amb els desafiaments de la modernitat. El lleure ocupava un espai de primer ordre entre la realitat escolar i la formació religiosa, i en aquest sentit les congregacions religioses contemporànies assumiren un protagonisme indiscutible. Coneixem les associacions juvenils catòliques vinculades a la xarxa diocesana, prèvies a la constitució de l'Acció Catòlica el 1932. Les Congregacions Marianes constituïren la base d'aquella estructura. A mesura que els ordes i les congregacions religioses masculines reocuparen el seu espai, especialment aquelles que es dedicaren preferentment a l'educació, potenciaren el lleure i socialitzaren el jovent masculí i femení quan aquest començava a ser protagonista de la història. Ens referim a les congregacions mallorquines: Congregació de Sant Alfons Maria de Liguori (Felanitx, 1866), Germans de la Caritat de Sant Roc (Porreres, 1865), el Tercer Orde Regular de Sant Francesc (present a Lluçmajor des del 1878), Missioners dels Sagrats Cors (1890). A la perifèria de Palma, al raval de Santa Catalina,

12. DURAN, D., *L'oci com a llenguatge de la llibertat*, Edicions Documenta Balear, Mallorca, 2012, p. 127-129, 268-270.

13. Antoni Pou havia estat membre dels Germans de la Caritat, institució més tard annexionada a la Congregació del Germans de les Escoles Cristianes, en la qual s'integrà. POU, A., *Els jocs populars*, Palma, Editorial Moll, Palma, 1980. Sobre els Germans de la Caritat, RUBÍ, S., *Pasaron haciendo bien*, Salamanca, 1966.

entre les classes populars i obreres, s'havien fundat els Terciaris Carmelites, també dedicats a l'educació popular. Però també a Palma es percep una presència notable d'algunes de les congregacions que no havien estat afectades per les desamortitzacions com la Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri que havia organitzat l'Oratori Parvo (1864), amb una certa capacitat per donar continuïtat als primers models de socialització juvenil urbana. Des del 1878 i fins al 1939 es restauraren i s'instal·laren a Mallorca un seguit d'ordes i congregacions masculines. Especialment rellevant el paper dinamitzador de la Companyia de Jesús (amb un teixit associatiu notable, en el qual destacaven les Congregacions Marianes i el Patronat Obrer de Sant Josep), però també dels Agustins (a partir de 1890), Escolapis (1893-1903), Caputxins (1906), Dominics (Manacor, 1908) i els Germans de les Escoles Cristianes (presents a les Illes Balears des del 1904). La incidència dels ordes i congregacions religiosos va ser força menor a Menorca (Salesians i Germans de La Salle) i nul·la a la diòcesi d'Eivissa, sense presència de vida religiosa masculina, des de la desamortització.

La influència de les congregacions femenines en l'àmbit de la dona i la dinamització socioeducativa tenia un altre registre interpretatiu, com veurem més endavant. Les peregrinacions i excursions, eixides i trobades que fomentaren les associacions confessionals creades en el marc de la legislació associativa (1887 o 1906 per posar alguns exemples) potenciaren aquestes línies de lleure formatiu que caracteritzaren el món confessional catòlic meridional. Fins a mitjan segle xx les congregacions femenines tingueren un protagonisme rellevant tant en l'escolarització (Germanes de la Puresa de Maria, Escolàpies, Sagrat Cor, Dominiques de la Presentació, sobretot), com en el de l'escolarització i educació de la dona en el món rural (Germanes de la Caritat, Franciscanes Filles de la Misericòrdia i Agustines de l'Empar, sobretot). L'escolarització per una banda, i l'escoltisme catòlic i el moviment esportiu confessional per una altra, afavoriren encara més aquest impuls. El lleure socialitza, potencia conductes i valors, enforteix identitats i afavoreix les estratègies dels diferents col·lectius que integren la xarxa de l'Església.

Els estudis sobre els orígens de l'esplai (oci) a les Illes Balears no abunden en excés, però hi ha algunes aportacions significatives. Parcialment hem tractat aquesta temàtica en relació amb el període franquista,¹⁴ però interessa destacar la rellevància del paper dels moviments juvenils contemporanis en general¹⁵ i a les

14. FULLANA PUIGSERVER, P., «Educar per a la resistència i el compromís durant el franquisme consolidat: el cas de les Illes Balears (1956-1975)», a GONZÁLEZ-AGAPITO, J.; MARQUÈS, S. i NOGUER, B. (ed.), *Col·loqui de Tardor - XVIII Jornades d'Història de l'Educació. Resistència al Franquisme i educació no formal*, CECB, Banyoles, 2007, p. 51-89.

15. MONTERO, F. i FULLANA, P., «Los modelos educativos juveniles del Movimiento Católico en España 1868-1968», *Historia de la Educación, Revista Interuniversitaria*, 22-23, 2003-2004, p. 33-51.

Illes Balears en particular.¹⁶ Posteriorment han aparegut monografies més específiques sobre la història de l'Esplai¹⁷ i s'ha estudiat l'Acció Catòlica i el seu entorn;¹⁸ hem publicat monografies relacionades amb el Centre de Formació de Can Tàpera¹⁹ sobre el Patronat Obrer de Sant Josep²⁰ i sobre algunes congregacions religioses.²¹ En conjunt aquestes iniciatives dibuixen un paisatge on hi destaca un protagonisme inqüestionable de les esglésies diocesanes de les Illes i encara més de la influència dels ordes i congregacions religiosos.

El fet insular (les Illes Balears) potser també es podria interpretar a partir dels trets en comú, però també des de les diferències evidents quant a l'evolució durant el període la Guerra Civil i el primer franquisme. Com a la resta de l'estat, l'Església catòlica hi tingué a les quatre illes un protagonisme i un poder que deixà ferides fondes durant la Guerra i s'exagerà el seu esperit més invasiu durant la postguerra, amb el nacionalcatolicisme.²²

Pel que fa al període de 1936 al 1958 cal distingir els diferents eixos de la presència de l'Església, l'activitat física en els centres educatius, excursionisme i catolicisme, escoltisme confessional, moviment esportiu catòlic, el lleure dominical associat a escoles dominicals i a entitats socioeducatives catòliques, però també el teatre i el cinema. Les diferents institucions catòliques amb major presència en el món masculí a les Illes Balears, com els Salesians (Menorca²³), La Salle (Mallorca i Menorca²⁴), el Patronat Obrer, les Congregacions Marianes, l'Oratori de Sant Felip Neri, la Joventut Antoniana o la Joventut Seràfica, per citar alguns dels

16. FULLANA PUIGSERVER, P., «Els models de formació de les joventuts catòliques de Mallorca (1870-1945)», a SERRA BUSQUETS, S. i SUREDA GARCIA, B. (eds.), *Els joves a l'època contemporània. XXI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma del 27 al 29 de novembre de 2003, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2004, p. 29-50.

17. SANS, J., *Història de l'Esplai a Mallorca. Un trajecte creatiu d'educació en el lleure per als infants i joves*, Mallorca, J. J. de Olañeta Editor, 2008.

18. MATAS PASTOR, J. J., *De la sacristia al carrer. Acció Catòlica Espanyola a Mallorca (1931-1959)*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2005.

19. FULLANA, P. i TERRON, C., *Can Tàpera. Centre de Formació humana, social i ambiental (1929-2009)*, Mallorca, Sa Nostra, 2009.

20. FULLANA PUIGSERVER, P. i SALAS FUSTER, A., *Cent anys del Patronat Obrer (1907-2007)*, Mallorca, IRU, 2007.

21. FULLANA PUIGSERVER, P., *Historia de la Congregación de las Hijas de la Misericordia, vol. II (1921-1968)*, Mallorca, Leonard Muntaner Editor, 2011, p. 181-184 i p. 287-292.

22. ÀLVAREZ BOLADO, A., *El experimento del nacional-catolicismo*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1976; PIÑOL, J. M., *El nacionalcatolicismo a Catalunya i la resistència (1926-1966)*, Barcelona, Edicions 62, 1993; BOTTI, A., *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España 1881-1975*, Madrid, Alianza Editorial, 2008.

23. CASANOVA CORTÈS, R., *Menorca. María Inmaculada y la obra salesiana, 1899-1939*, Ciutadella, Unió d'Antics Alumnes Salesians, 2007.

24. CAMPS SINTES, M., *La Salle Alaior-Menorca i ja són 100*, Alaior, APA La Salle Alaior, 2009.

referents amb major presència, comptaven amb butlletins i revistes pròpies, els continguts dels quals anaven dirigits a la joventut de l'òrbita d'aquestes institucions. Els seminaris menors i majors de les congregacions religioses masculines (MSSCC, TOR, Teatins, Oratori, La Salle, etc.), ubicats a Lluç, La Real, Son Espanyolet, La Porciúncula²⁵ o el Pont d'Inca comptaven amb aspirants joves i dinàmics, disposaven de camps d'esports, organitzaven activitats teatrals, i coneixien el territori, perquè en la seva programació hi tenien un lloc especial les sortides i les excursions. Parròquies i centres escolars, els àmbits pastorals dependents del clergat secular i les obres educatives del clergat regular esdevingueren els principals àmbits destinats a potenciar l'activisme —i en conseqüència el lleure.

A la postguerra (1936-1958), els seminaris diocesans a les Illes Balears experimentaren una fase de transició. En el cas de Mallorca és clar amb l'edifici del Seminari Nou, a Son Gibert, noves instal·lacions. A Menorca escassetava de vocacions després de la Guerra Civil, inquietud del bisbe Pascual.²⁶ Recristianització de Menorca, necessitat de preveres. El 1951, el bisbe Pascual destinà el Santuari de Monte-Toro a les vocacions religioses, «con esta decisión se adhería a las normas dadas por Pío XII en su reciente encíclica *Menti nostrae* en la que alentaba a los seminaristas a completar su formación académica y espiritual con actividades y estudios que contribuirían a fortalecer una personalidad sana y equilibrada».²⁷ Pius XII en un discurs sobre la «santedat del sacerdoti» (*Menti nostrae*): santedat de costums, perfecció, exemple. Estimula els sacerdots a implicar-se en Acció Catòlica, acció catequètica, amb la col·laboració de seglars formats i preparats. Alertava, no obstant, contra l'heretgia de l'acció (1950), contra allò que anomenava el fibló de l'activitat externa, convidava a fer una mirada més enllà de les coses terrenals i caduques, tot mirant les eternes i apostava per la formació de nins i adolescents en seminaris menors.

Per altra banda, també cal tenir ben present tot allò referit a dona i oci, ben actiu en el període de 1936 a 1958, sobretot a conseqüència de la presència capil·lar de la vida religiosa femenina a Eivissa, Menorca i Mallorca. La xarxa associativa femenina tenia la seva principal visibilitat en l'Acció Catòlica; però hi havia altres entitats amb una presència tangible, com ara les antigues alumnes de les Germanes de la Caritat,²⁸ les Franciscanes Filles de la Misericòrdia i de les Agustines de

25. FULLANA PUIGSERVER, P., *Història de la Província Espanyola del Tercer Orde Regular, II (1922-1937)*, Franciscans del Tercer Orde Regular, Mallorca, 2017, p. 78-84.

26. PÉREZ RAMOS, A., *El obispo Pascual. Un tiempo, una iglesia*, Palma de Mallorca, 1980, p. 176-178.

27. PONS PONS, G., «La Iglesia de Menorca», a AMENGUAL BATLE, Josep (coord.), *Mallorca, Menorca, Ibiza. Historia de las diócesis españolas*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2019, p. 921.

28. LLABRES MARTORELL, P. J., *Dos-cents anys de Caritat. Història de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, II: 1886-1958*, Mallorca, Congregació Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, 2007.

l'Ampar, sobretot. A més convé esmentar entitats significatives i ben vives durant els decennis dels trenta i quaranta com el Patronat Social Femení de Lluçmajor,²⁹ i dels cinquanta com el Centre de Formació Femenina de Can Tàpera i els centres catòlics destinats a cases per a convivències, centres amb recursos.

Pel que fa a la relació entre dona i lleure, en el cas de les congregacions que tenien centres educatius: Santa Família, Missioneres de Pollença (Campos), Trinitàries, Germanes de la Caritat, Franciscanes Filles de la Misericòrdia, La Puresa de Maria... [Publicacions i butlletins d'aquestes institucions: *Mater Puríssima* (Puresa)]. Per altra banda, val la pena també tenir presents els centres socials regentats per congregacions religioses femenines: Filles de la Caritat (centres públics de beneficència); Immaculada Sordmuts (Margalida Jofre), Oblates, El Temple, Reparadores, Adoratrius...

Va ser especialment significativa l'erecció de l'Escola de Magisteri de l'Església Puresa a Son Serra³⁰ (i fins i tot la masculina de La Salle al Pont d'Inca, tot i que tingué una durada curta).³¹ Els centres de formació femenina, amb la incorporació dels nous instituts seculars (Teresianes, IMS i Col·legi la Immaculada).

Així mateix encara hi podríem sumar tot allò referit a teatre i catolicisme: teatre com a lleure més que com a cultura... i fins i tot el cinematògraf, al marge del seu ús educatiu (a La Puresa, amb Alberta Giménez) la posada en pràctica de centres confessionals destinats a lleure/cinema.

LES ORGANITZACIONS DEL RÈGIM I L'ESGLÉSIA A LES ILLES BALEARS, ENCONTRES I DESENCONTRES (1936-1945)

En aquells àmbits on hi havia clergues joves dinamitzadors i empàtics; es generaven expectatives i les parròquies esdevenien centres d'acció, amb cabuda també per a l'acció entre els més joves, tot a l'aixopluc del que es considera la missió evangelitzadora de les esglésies. En aquests indrets amb presència de clergat i religioses joves, l'església aconseguia fer-se un lloc entre el jovent i els sectors amb inquietuds culturals i socials. Els vicaris van ésser peces clau en aquestes pràctiques d'oci, tant en els espais urbans —creació d'un teixit de noves parròquies a l'exemple de Palma, en temps del bisbe Josep Miralles—, com a la Part Forana, amb unes oportunitats noves. En el marc de les Setmanes Sacerdotals celebrades

29. VALLESPÍR, J., «L'Escola Professional de la Dona del Patronat Social Femení de Lluçmajor», *Educació i Cultura*, 4, 1984, p. 61-66.

30. MATAS PASTOR, J. J. (ed.), *Las Hermanas de la Pureza de María en la formación de maestros y comunicadores: Historia del Centro de Enseñanza Superior Alberta Giménez (1974-2014)*, Madrid, Publicaciones de la Universidad Pontificia de Comillas - Centro Estudios Superiores Alberta Giménez, 2015.

31. RUBÍ DARDER, S., *La Salle. Pont d'Inca. Escuela y Colegio 1916-1975*, Paterna, 1985.

durant la Segona República l'apostolat juvenil hi tingué un especial interès. L'obra de la JOC impulsada per Cardyn es recepcionava a Mallorca de la mà de Bartomeu Quetglas i d'altres; la joventut d'Acció Cristiana primer i d'Acció Catòlica després havien promogut un model de prevere actiu i havien dinamitzat grups de catòlics militants a diversos indrets de Mallorca.³² Sense el compromís escolaritzador d'una part rellevant del teixit religiós tampoc no s'acabaria d'entendre el compromís confessional amb el lleure. Els centres escolars catòlics havien suportat les inclemències secularitzadores de la Segona República, i es redimensionaren durant el conflicte bèl·lic. Recordem que el Col·legi de Monti-Sion, de Palma, de la Companyia de Jesús tot just es restaurà el 1938, en plena Guerra Civil.³³

Arran de l'aixecament militar del juliol de 1936, a cada localitat de Mallorca hi convivien el Frente de Juventudes i l'Acció Catòlica, el poder polític i el religiós, poders que aparentment anaven units. En realitat en el fons de cada estructura de poder se sabia que ambdós poders lluitaven per aconseguir l'hegemonia i la credibilitat social suficient davant una societat especialment sensible. La realitat va ser ben diferent a Menorca,³⁴ i fins i tot a Eivissa.³⁵ La historiografia religiosa recent sobre l'Església de Menorca³⁶ treballa fonamentalment la situació martirial de l'església menorquina i el culte a la clandestinitat durant la guerra. El catolicisme no tenia cap visibilitat ni la més mínima oportunitat de convocar actes ni formals ni informals. Seria força interessant conèixer la tasca apostòlica dels salesians, amb la infància i la joventut en temps de guerra. Per això s'hauria d'analitzar amb detall la literatura (memòries, correspondència i apologetica) basada en narracions d'experiències viscudes durant la Guerra Civil a Menorca,³⁷ de la mateixa manera que degué tenir una certa rellevància l'església clandestina en aquella illa, especialment entre el 1937 i el 1939.³⁸ La militarització de la joventut frenà el desenvolupament de les joventuts d'AC durant la guerra, però potencià una atenció especial als més joves. El nou règim prioritzava els *balilles*, i els sectors catòlics hagueren de dinamitzar també els nins i adolescents.

32. MATAS PASTOR, J. J., «El moviment associatiu catòlic a Algaida durant el primer franquisme: els anys quaranta i cinquanta», a *Algaida. Cinquenes Jornades d'Estudis Locals*, Mancomunitat Pla de Mallorca, Consell de Mallorca, 2003, p. 150-160.

33. OBRADOR VIDAL, B., *450 años del Colegio Montesión en Palma de Mallorca: apuntes cronológicos y documentación histórica*, Palma, Asociación Antiguos Alumnos de Montesión, 3 vols., 2011.

34. CASASNOVAS, M. A., *Història de Menorca*, Palma, Editorial Moll, 2005, p. 451 i ss.

35. PIÑA TORRENS, J., «La Iglesia de Ibiza», a AMENGUAL BATLE, J. (coord.), *Mallorca, Menorca, Ibiza. Historia de las diócesis españolas*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 2019, p. 1045-1047.

36. PONS PONS, G., «La Iglesia de Menorca», *op. cit.*, p. 889-911.

37. JANSÀ, J., *El encadenado por Cristo*, Mahón, imprenta de Manuel Sintés Rotger, 1956.

38. CASASNOVAS CORTÈS, R., *Menorca. María Inmaculada y la obra salesiana, 1899-1939*, Unió d'Antics Alumnes Salesians, Ciutadella, 2007, p. 418-426.

Les organitzacions de règim tenien a favor els recursos (locals, escenografies, propaganda oficial) i el component masculí de la societat (també amb la Secció Femenina, però tenia una presència relativa en els àmbits rurals); l'Església tenia el poder sobre les consciències, si comptava amb suport femení, molt probablement l'extensió de la seva acció era molt major, atès que comptava amb una xarxa intangible, que en general manejaven les religioses (Mares de Família, Filles de Maria, i dones i al·lotes d'Acció Catòlica).³⁹

Malgrat la militarització de la societat, després del reembarcament de les tropes republicanes el setembre de 1936 i un cop amainà la repressió el 1937, la vida a Mallorca tornà a una normalitat relativa i aparent.⁴⁰ Les parròquies es reactivaren, òbviament amb un major protagonisme de l'element femení. L'Església col·laborà en l'organització de colònies escolars, continuà les activitats a les escoles apostòliques, mantingué les propostes postescolars en els principals centres educatius (Sant Agustí, La Salle, Salesians, Franciscans, Missioners dels Sagrats Cors, Teatins), i intensificà l'apostolat de temps lliure per a les nines i adolescents en els centres femenins. Tot plegat en sintonia amb l'Acció Catòlica, però en molts casos també en paral·lel a aquesta organització. En el rerefons de tot plegat allò que estava en joc era l'hegemonia pel control del temps lliure, un lideratge que es disputaven l'Església i el Règim, amb clares desavinences entre el sector més feixista de la Falange i els sectors més moderats del catolicisme local.

El bisbe Josep Miralles va fer jocs d'equilibrista per mantenir-se equidistant dels seus capellans més polititzats o més compromesos socialment o pedagògicament (els sencellers Bartomeu Oliver i Antoni Vallès, entre d'altres), al mateix temps que volgué distanciar-se del falangisme més radical representat per mossèn Nicolau Sagesse i d'altres. No obstant això, el 1936 desaparegué definitivament el moviment escolta confessional a Mallorca, persistiren els col·lectius de joves i al·lotes vinculats a les congregacions religioses masculines i femenines;⁴¹ es parla fins i tot d'una ofensiva del bisbe Miralles a partir de 1937 per penetrar en tots els àmbits possibles de la vida social illenca, especialment a l'ensenyament.⁴²

Moralització i recristianització de la societat; la guerra tenia un caràcter redemptor i salvador, però es mostrava insuficient per capgirar el clima liberal modern, de

39. PASTOR HOMS, M. I., *La educación femenina en la postguerra (1939-1945). El caso de Mallorca*, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, 1984.

40. MATAS, J. J., *De la sacristía al carrer. Acción Católica Española a Mallorca (1931-1959)*, Mallorca, Leonard Muntaner Editor, 2005, p. 99-107.

41. MONTERO, F. i FULLANA, P., «Los modelos educativos juveniles del movimiento católico en España (1868-1968)», *Revista de Historia de la Educación*, 22-23, 2003-2004, p. 33-51.

42. MATAS, J. J., *De la sacristía, op. cit.*, p. 100.

decadència moral que molts cristians tradicionalistes i una gran part del clergat manifestava necessari per transformar la realitat.

Durant la guerra es continuaren celebrant les Assemblees Sacerdotals al Santuari de Lluc,⁴³ el pla de recristianització s'espirtualitzava i s'allunyava de la realitat terrenal. Els catòlics semblava que ja no tenien necessitat de ser dic de contenció davant el procés d'allunyament de les masses. Ara calia aprofundir i centrar la militància catòlica en el retorn al valor sobrenatural de la vida. No obstant aquest discurs, els sectors confessionals més conscients coneixien el component laïcisme i pagà de la Falange i del feixisme europeu, especialment l'italià, malgrat l'aparent sintonia d'objectius i de principis generals sobre la vida i la societat en general.⁴⁴ El Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca el 1937 publicava les encícliques contra el règim nazi (Mit Brennender Sorge, 1937), però al mateix temps es feia ressò de la proposta del règim franquista, destinada a liderar els moviments d'oci i de formació postescolar, com era el programa Educación y Descanso.⁴⁵

La sintonia entre l'Església catòlica de les Illes Balears i el franquisme va ser evident i generalitzada. En línies generals, la convergència va ser comuna entre el catolicisme militant i la jerarquia i el franquisme no feixista. La qual cosa no significa que hi hagués també un gruix significatiu de clergues, religiosos i laics catòlics que empatitzaren amb el feixisme i col·laboraren de manera estreta amb la Falange i els seus satèl·lits. En el cas dels mestres catòlics molts també s'activaren a través d'Acció Catòlica, però també a través d'altres organitzacions vinculades a les congregacions, centres socials (Natzaret, Casa de la Misericòrdia, etc.), parròquies que tenien una certa força per anar creant entitats amb alguna identitat (Sóller o Felanitx). Al mateix temps també s'ha de tenir present la vinculació de l'Acció Catòlica i el front de guerra (Cándido Fernández⁴⁶). Arran del decret d'erecció del Front de Joventuts, l'episcopat i el clergat reforçà la identitat catòlica i activà tots els mecanismes per aïllar-se dels tentacles del poder polític. Però al mateix temps hi col·laborà. Els desencontres foren evidents, tal com es dedueix del seguiment que la Nunciatura Apostòlica fa de les diòcesis a partir de 1936. I s'activaren mecanismes per frenar l'impuls dels corrents nacionalsocialistes i feixistes amb la complicitat de l'Església...

43. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 103-104, presenta les conclusions de la Sisena Assemblea Sacerdotal de Lluc (1938), dedicadas a «Misión del Sacerdote en la reconstrucción de la nueva España».

44. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 104-105, sobre les desconfiances entre Església i Falange durant la Guerra Civil i la immediata postguerra.

45. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 106. *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca*, 76, octubre 1937, p. 605-606, «Orden de la Inspección Provincial de Educación y Descanso y Asistencia Religiosa de Falange Española Tradicionalista».

46. CAPELLÀ FORNÉS, M., *Un héroe de Dios y de España: diari i epistolari de guerra de Cándido Fernández Bosch (1937-1938)*, Mallorca, Lleonard Muntaner Editor, 2017.

La II República havia activat un catolicisme militant, polititzat davant la legislació secularitzadora i el clima de laïcització social. Els corrents catòlics (els professionals liberals, el professorat catòlic, l'entorn actiu a l'Acció Catòlica diocesana i en els diferents col·lectius confessionals insulars. Durant la Guerra es mantenen els mateixos esquemes de l'època republicana; els canvis vindran a la immediata postguerra. Com se suposa, els sectors catòlics a Menorca es veieren especialment afectats: el contrast durant la Guerra Civil (Salesians i centres religiosos femenins, parròquies...) i l'arribada del bisbe Bartomeu Pascual, el 1939. Tot plegat, la Guerra i les seves conseqüències provocaren una espiritualització de la vida, accentuació de la moralització de la vida pública.

Malgrat els escassos espais de llibertat que l'Església catòlica manté en la conjuntura de plom del primer franquisme, és a dir, durant la Segona Guerra Mundial, des del 1936 fins al 1945, existí un món d'oportunitats noves que s'obriren per a les organitzacions infantils i juvenils a l'interior de l'Església, moltes de les quals incorporaren activitats de lleure o seguiren amb els plantejaments que ja tenien des de la dècada de 1920.

LES ORGANITZACIONS CATÒLIQUES: LA INÈRCIA DE LA GUERRA I ELS EFECTES DELS MODELS DE SOCIALITZACIÓ FEIXISTES (1936-1945)

D'aquest període, entre 1936 i 1939 fins al 1945 allò que millor coneixem és la disposició dels bisbes Josep Miralles (Mallorca), Bartomeu Pascual (Menorca) i Antoni Cardona Riera (Eivissa) a posar en pràctica les directrius de l'episcopat espanyol, inquiet i dubitatiu, davant els primers projectes de lleure que oferia el règim franquista. La figura del primat (Isidre Gomà, primer; i després Enric Pla i Deniel, dos catalans al servei de l'Estat espanyol i de l'Església espanyola que operaren des de Toledo) van incidir de forma sistemàtica en la configuració de l'Acció Catòlica. Les principals publicacions (*Ecclesia*, *Butlletí Oficial del Bisbat* o *Juventud de Acción Católica*),⁴⁷ entre moltes altres capçaleres oficioses, responien a aquestes inquietuds i aquestes estratègies de l'episcopat, guiat per la Nunciatura Apostòlica de Madrid. A aquestes publicacions s'hi han sumat aquelles vinculades a les congregacions, centres educatius i entitats confessionals de les Illes Balears (*Lluc*, *El Heraldo de Cristo*, *Luz y Vida*, *Vínculo*, *Mater Purísima*, etc.) i fins i tot alguns butlletins de les entitats socials catòliques, com ara *Esto Vir*, de l'Asil Natzaret, de clara significació religiosa.

Allò que millor coneixem són les organitzacions diocesanes d'Acció Catòlica, però també algunes de les principals iniciatives sostingudes pels ordes i congregacions

47. MATAS, J. J., *De la sacristia*, op. cit., p. 112.

religiosos (Patronat Obrer, la Joventut Oratoriana, la Joventut Seràfica, la Joventut Antoniana i les Congregacions Marianes de Joves). En certa manera aquests col·lectius de joves aportaren algunes dinàmiques de renovació de l'església de les Illes Balears, en tant que generaren espais de certa llibertat d'acció i van ser una de les palanques de canvi que es produiria posteriorment a partir de la dècada dels seixanta.

Pel que fa a l'Acció Catòlica, la Unió Diocesana dels Joves d'Acció Catòlica (que comptava amb revista pròpia el 1938), es reorganitza aquells anys, coincidint amb el retorn a la vida quotidiana de molts joves mallorquins malgrat la militarització existent. Integrada a aquesta organització un Centre de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS.⁴⁸ Aquest centre hauria estat vinculat als Teatins de Palma, més concretament a l'Escolasticat de Son Espanyolet, foment de la pietat i sintonia amb la causa de l'alçament militar (visites a Manacor i Campos), etc. Durant la Guerra Civil algunes entitats juvenils d'AC crearen seccions militars en els Centres de la Joventut Masculina d'Acció Catòlica, per donar suport als joves militaritzats, correspondència i seguiment del jovent que es trobava en el front de guerra. També es creà una xarxa de centres parroquials d'Aspirants, per a joves adolescents. La principal funció d'aquests centres era la formació (Cercles d'Estudi) i la pietat (participació a la litúrgia); en paral·lel, el lleure ocupava bona part de les convocatòries i esdevingué el referent de captació de nins, adolescents i joves.

Les al·lotes també s'organitzaren i s'activaren per actuar en la rereguarda i per donar suport a l'avantguarda de la guerra. La revista *Excelsior*, de la Joventut Femenina d'Acció Catòlica, es convertí en el principal nexa de socialització de la xarxa juvenil femenina a Mallorca.⁴⁹ Un teixit consistent, amb 67 centres parroquials representats en la IV Assemblea diocesana (22 de maig de 1938). L'Acció Catòlica ocupà posicions en la majoria d'àrees d'influència eclesial, com ara la catequesi, però també liderant escoles nocturnes i dominicals, donant suport a la infància, i oferint suport en tots aquells vessants de la vida quotidiana que el nou règim dipositava en la família i l'entorn més local. Tot plegat també donant suport en l'acció caritativa (cuines econòmiques, robbers, tallers de caritat, etc.). Gairebé tota l'activitat femenina girava al voltant de la guerra; internament tot havia de girar al voltant d'una intensa vida de pietat (exercicis de reparació i d'oració). Les al·lotes prioritzen la formació, destinada a l'acció, sobre la base de la pietat.⁵⁰ Organitzen cursos: *Cursillo del Hogar*, *Campaña Pro Santificación de las Fiestas* (Joan Quetglas, liturgista, és el consiliari de l'Acció Catòlica de les al·lotes).

48. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 112-113.

49. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 118.

50. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 122.

Però també activà un Servei de Biblioteca⁵¹ i es reforça el vincle amb les associacions auxiliars (es potenciava la dependència de les organitzacions lligades als centres de les religioses a les parròquies). La formació de la dona s'exercia entre tres dimensions: pietat, estudi i acció.⁵² A més de les funcions litúrgiques i els cercles d'estudi, disposaven de diferents àmbits d'acció com biblioteques, activitats formatives de temàtica social, religiosa o apològica,⁵³ escoles nocturnes, tutelars (per seguir les al·lotes que canviaven de residència i es prohibien les representacions teatrals mixtes).⁵⁴ Augmenta la vigilància i el control sobre la moralitat, especialment a les platges, precisament en un moment en el qual el turisme començava a considerar-se una amenaça. Les mateixes dones d'AC col·laboraren activament en el sistema de vigilància moral i reproduïren els esquemes tradicionals que la societat i l'Església consideraven com una amenaça.⁵⁵

La publicació «La Mujer de Acción Católica»⁵⁶ reflecteix aquesta realitat. Els Cercles d'Estudi representa el principal instrument de formació de la dona catòlica, La Unió Diocesana funcionava amb secretariats, un de Família i un de Moralitat.⁵⁷ Val la pena destacar que entre altres comissions hi havia les de Propaganda, Ensenyament i la Benéfico-social. Pel que fa a la relació entre les entitats catòliques i la Secció Femenina ens remetem als estudis coneguts, on es posa de manifest l'existència d'evidències de complicitats i diferències.⁵⁸ La Secció Femenina que destacà en la gestió d'escoles de la Llar⁵⁹ comptava amb la col·laboració de les elits locals, però no hi ha massa indicis explícits que manifestin un suport contundent per part l'Església, tot i que sabem que aquestes classes i tallers obligatoris en l'escola pública o en l'espai postescolar també es donaven en les escoles de les religioses, entre 1939 i 1958.

Les organitzacions juvenils catòliques i les del Règim, a partir de 1939 col·laboraren en projectes de moralització de la joventut. La circular del governador civil Fermín Sainz Orrios,⁶⁰ de 1940, va ser publicada en el *Butlletí del Bisbat*, i sintonitzava amb l'esperit moral religiós de l'època en tot allò que afectava el

51. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 124 i p. 126-127.

52. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 125.

53. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 127.

54. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 127.

55. BENNÀSSAR, B., *Turismo sí, pero...*, PPC, Madrid, 1972.

56. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 128.

57. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 132.

58. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 143.

59. BOSCH, E. i FERRER PÉREZ, V. A., *El model de dona proposat per la Secció Femenina: implantació a les Illes Balears (1939-1975)*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions, 1997.

60. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 150.

control de cinemes, prostíbuls i espais d'oci. Ben aviat, a partir de 1942, començarien les disposicions relacionades amb el control moral de les platges.⁶¹

La xarxa d'entitats laiques, d'adults, infantils i juvenils, vinculades a les congregacions religioses masculines (Jesuïtes, Franciscans, Missioners dels Sagrats Cors, Teatins, Agustins, Oratori de Sant Felip, Salesians o La Salle) es caracteritzaven, des del primer terç del segle xx, per haver integrat el lleure, i mantenien ofertes de capaciació i de militància compatible amb les pràctiques religioses pròpies de cada entitat. Algunes d'aquestes entitats també havien creat la seva pròpia confraria de Setmana Santa, es reunien dominicalment per celebrar els actes religiosos, i reforçaven el grau de pertinença a través de l'esport i el nivell de convocatòria (especialment el diumenge) amb teatre, música i ben aviat amb cinema. Els locals socials de les entitats confessionals s'adaptaren a aquestes novetats, i molts religiosos apostaren per la joventut com a principal objectiu del seu apostolat. Els locals de la Joventut Seràfica a Lluçmajor, Artà, Inca i Palma són un exemple d'aquesta oferta.⁶²

Pel que fa a les congregacions femenines (Filles de la Misericòrdia, Germanes de la Caritat, Trinitàries, Agustines, Missioneres dels Sagrats Cors, La Criança, Teatines i Santa Família), la situació era més complexa.

En el cas de Mallorca, sobretot, i en escola molt menor a Menorca i Eivissa, hi ha una presència capil·lar de les congregacions femenines en els àmbits rurals i en els nuclis rurals de Palma.⁶³ Aquesta presència tingué una influència notable en el procés de socialització de la dona (Mares Cristianes, Filles de Maria, associacions d'antigues alumnes, control sobre temps lliure, resistències davant el procés de modernització de les societats rurals, oferta de lleure en els espais conventuals) que convé tenir en compte. A Mallorca cada nucli de població comptava amb un convent de monges, convertit en espai de socialització del jovent femení, amb ofertes extraescolars i dominicals. Per altra banda, aquesta mateixa oferta femenina de lleure i de control social, també es pot fer extensiu a la gran majoria de parròquies de la Part Forana i de Palma. Els estudis monogràfics d'algunes poblacions com Santa Maria del Camí, Inca o Pollença posen en valor aquest paper formatiu i socialitzador de l'església local.⁶⁴

61. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 152.

62. MONSERRAT PASTOR, M., «La Joventut Seràfica, petita història», a CABOT, S. (coord.), *El Convent de Sant Bonaventura de Lluçmajor. Història i art*, Lluçmajor, Impremta Moderna, 1993, p. 239-260.

63. AMENGUAL BATLE, J., *Visitas Ad Limina de los Obispos de Baleares: Mallorca, Menorca e Ibiza. II (1939-1958)*, Sínderesis, 2021, p. 9.

64. MORRO, M., *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890-1936)*, Mallorca, Leonard Muntaner Editor, p. 408-410; SALAS VIVES, P., *Història de Pollença. Segle xx*, Pollença, Ajuntament de Pollença, 2011, p. 621-642; SANTANA MORRO, M. i MATAS PASTOR, J. J., «El plantejament de l'oci a Inca en el primer franquisme (1936-1960)», *III Jornades d'Estudis Locals. Inca 24 i 25 de maig de 1996*, Inca, Ajuntament d'Inca, 1997, p. 229-241.

L'Església tingué un rol rellevant en el plànol de l'acció i no tant des del vessant teòric o doctrinal, com es posa en relleu en les temàtiques dels certàmens literaris del Seminari Conciliar de Mallorca, entre 1936 i 1945.⁶⁵ Poca incidència del tema educatiu, sobre acció dels catòlics en la societat (tema social: Bartomeu Quetglas; els mestres d'escola preveres treballen encara en un ambient gris metàl·lic que ha provocat el Nou Règim). Per part dels responsables de l'Església, era difícil desmarcar-se de forma contundent. Des del vessant de les pràctiques d'oci, la vinculació estreta entre l'església i el lleure és clar: teatre, esport,⁶⁶ cinema, etc. L'Església, a través de les parròquies, centres educatius i centres socials tindria oportunitat de generar unes xarxes i una oferta d'oci per als més joves. L'Església podia oferir alternatives al lleure oficial del Règim sense els filtres que es posaven a les organitzacions civils, controlades pel Govern Civil d'una forma contundent i rígida.

El teatre tingué un paper destacat en el procés de canvi dels anys quaranta, amb una incidència rellevant entre les classes populars. Aquest protagonisme apareix de forma clara en el *Diccionari del Teatre a les Illes Balears*.⁶⁷ Les càtedres de declamació pròpies de les societats confessionals van ser notables i en alguns casos fins i tot esdevingueren nuclis d'experimentació i espais on es podia exercir una certa llibertat que el Règim no bloquejava ni interferia directament les entitats catòliques. Els dirigents d'aquestes s'autocensuraven sense necessitat d'ordenances ni de normes específiques de prohibició. En paral·lel, en indrets molt concrets es generava un cert clima de llibertat, en certa manera en espais on els anys trenta ja havien existit espurnes de regionalisme, hi havia indicis d'espurnes cultural i compromís educatiu, un esperit que sobrevolava novament en els ambients de postguerra, malgrat totes les adversitats. Les companyies teatrals més destacades dels centres d'Acció Catòlica, de les Congregacions Marianes, Cercles d'Obrers Catòlics o centres parroquials, excel·liren durant el període de 1936 a 1945 (Acció Catòlica de Ciutadella, Centre de Cultura i Acció Cristiana d'Algaida, Acció Catòlica de Manacor, Acció Catòlica de Santa Eugènia, Acció Catòlica de Sencelles Can Garrover, Sala Augusta —Maó— com a centre catequístic dels anys 40, Congregació Mariana —Campos—, Acció Catòlica del Molinar, Centre de la Joventut Antoniana, Congregació Mariana d'Andratx, entre alguns altres). Els teatres parroquials o propis dels centres catòlics esdevingueren espais d'iniciació per a actors i directors novells (Jaume Adrover Noguera),⁶⁸ tallers de formació artística, nuclis de lleure i de

65. BIBLIOTECA DIOCESANA, *Els certàmens del Seminari Conciliar de Sant Pere*, Palma, Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2005.

66. PERELLÓ, J., «El pensamiento de Pío XII sobre el deporte». 1962, 268 folis [Certamen Literari, 826].

67. MAS VIVES, J. (dir.), *Diccionari del Teatre a les Illes Balears*, Palma-Barcelona, Leonard Muntaner Editor, v. I, 2003, v. II, 2006.

68. MAS VIVES, J. (dir.), *Diccionari*, I, *op. cit.*, p. 4.

formació social, tot plegat sota el mestratge de clergues joves com Enric Carulla —Maó—, Pere Ferrer —Santa Maria—, Joan Caldentey —Llucmajor—, Sebastià Guasp —Algaida— i tants altres. En alguns casos concrets la connexió entre les parròquies i les organitzacions juvenils franquistes també es concretà en forma d'agrupacions artístiques: Agrupació Artística de Santa Maria, Educació i Descans.⁶⁹ Durant la postguerra es constata una certa influència la Galeria Dramàtica Salesiana, en molts casos amb traduccions o adaptacions d'obres publicades, en altres casos amb obres originals (Miquel Caldentey). La música i el teatre tenien una presència notable en les escoles apostòliques de les congregacions religioses i en el Seminari diocesà.

El cinema⁷⁰ compartí espai amb el teatre, i en parròquies i centres catòliques esdevingué una de les alternatives i una de les ofertes més atractives de lleure de l'església. Les noves parròquies de l'eixample de Palma (Sant Sebastià, per exemple) bastiren sales de cinema i locals socials destinats al jovent i a les activitats formatives de la parròquia. Uns locals que sovint s'implementaven amb patis per a jocs.

En una proporció semblant, l'Església també activà la seva presència en el terreny de l'esport,⁷¹ sobretot com a dinamitzadora del futbol⁷² i del bàsquet (Patronat Obrer, Asil de Natzaret). L'expansió i la popularització de l'esport constitueix un dels grans referents dels anys quaranta i cinquanta, arreu del món. Els diferents règims polítics el fan servir de manera diferent, però sempre tenint en compte la seva rellevància i la seva penetració social. El paper de l'Església va ser fonamental a les Illes Balears, sobretot en allò que afectava l'esport base, l'esport escolar i l'esport com a oferta d'oci (especialment de futbol) que complementava el fet religiós i l'enriquia: salesians a Ciutadella, La Salle a Maó; franciscans, a Mallorca, però també teatins i Sant Felip Neri a Palma i en algunes de les principals localitats insulars, amb la formació d'equips infantils i juvenils. Entre 1945 i 1958, fins i tot l'Acció Catòlica organitzà els seus equips esportius i promogué diversos campionats (Ymca —la tradició cristiana evangèlica—, Aguilas, i torneigs d'aspirants en el cas del futbol). *El Herald de Cristo*, el butlletí dels Franciscans TOR de Mallorca, entre la bibliografia recomanada el 1947, introduïa el títol certament d'interès en aquest sentit.⁷³

69. MAS VIVES, J. (dir.), *Diccionari*, I, *op. cit.*, p. 9-10.

70. PUJALS, M. i SANTANA, M., *Classificació 3r. El cinema a Mallorca*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1999.

71. MATAS, J. J., *De la sacristia*, *op. cit.*, p. 146.

72. MATAS, J. J., *De la sacristia*, *op. cit.*, p. 145, cit. a PORTELLA COLL, J., *C.D. Alcázar. Els primers cinquanta anys (1944-1994)*, Maó, 1994, p.10.

73. BENOÏT, P. i BICKEL, J., *Religión y deporte. Ensayo histórico crítico*, Madrid, Ed. Studium de Cultura, 1943.

LES ORGANITZACIONS I PROPOSTES CONFSSIONALS (1945-1958)

El 1945 les esglésies de Mallorca, Menorca i Eivissa iniciaren un procés de canvi, d'acord amb el nou paisatge social i polític generat per la derrota dels totalitarismes. Ben aviat l'episcopat espanyol canvià l'estratègia i optà pels moviments especialitzats d'Acció Catòlica, més vius i més dinàmics. Aquests moviments crearen les seves pròpies iniciatives, la majoria de les quals amb una major sensibilitat social (JOC, HOAC), cultural (Intel·lectuals Catòlics), educatius i polítics.⁷⁴ Aquests moviments comptaven amb algunes de les parròquies de la perifèria urbana com a centres de major implantació i disposaren de diversos locals per a reunions, encontres i convivència (Son Bono, etc.). Entre tots aquests indrets cal destacar la rellevància de Can Tàpera i els espais destinats a formació en una nova conjuntura, com era la de 1945 a 1958. A la Part Forana, algunes parròquies se significaren pel seu compromís en aquesta primera avançada del catolicisme illenc (Sóller,⁷⁵ Bunyola⁷⁶). Les ofertes de lleure augmentaren sensiblement en els espais confessionals i, en certa mesura, l'acció començà a tenir un paper més visible en els àmbits catòlics a mesura que les classes populars i en zones de la pagesia també augmentava el temps lliure d'infants i joves.⁷⁷ A les Illes Balears es constatava un canvi de paradigma econòmic, la societat transitava d'un model dominat per l'agricultura (sector primari) al turisme (sector terciari), amb una incidència notable de la construcció.

El discurs de la jerarquia catòlica manifestava una gran obsessió per la moralització de les diversions (cinema, platges, balls, etc.),⁷⁸ amb la qual cosa es potenciaven alternatives de lleure controlat en parròquies i col·legis sobretot. En paral·lel també es crearen els Cursillos de Cristiandad, que recuperaven aquest component moral i de creuada. Com a moviment es promocionava com una experiència moderna, però reproduïa esquemes tradicionals i a penes no contemplava més que els components espirituals, místics i personals.⁷⁹ Les organitzacions juvenils de les congregacions religioses mantenien igualment aquest mateix univers normatiu i doctrinal.

74. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 204; LÓPEZ GARCIA, B., *Aproximación a la historia de la HOAC 1946-1981*, Madrid, Ediciones HOAC, 1995; MATAS, J. J. i GUAL, M., «Els moviments especialitzats d'Acció Catòlica. Reflexions teològiques», *Comunicació*, 129, 2013, p. 41-71.

75. Antoni Quetglas ha estudiat el col·lectiu de catòlics intel·lectuals de Sóller, a partir de la documentació existent a l'Arxiu Parroquial de Sóller.

76. MATEU MARTÍ, J., *Climent Garau. Un fil de memòria*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2008, p. 88-91; JULIÀ PROHENS, M., *En línia recta. La follia d'una vida. Memòries*, Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2016, p. 75-89.

77. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 215.

78. MATAS, J. J., *De la sacristia, op. cit.*, p. 213.

79. MATAS, J. J., «Origen y desarrollo de los Cursillos de Cristiandad», *Hispania Sacra* 52/106, 2000, p. 718-742.

En la sisena Assemblea d'Homes d'Acció Catòlica, el 1948, dinamització de la biblioteca formativa, Institut Diocesà de Cultura Religiosa, etc., la formació, dinamització i estructuració dels adults, en una organització en la qual socialitzar els «homes» al final de la dècada dels quaranta i dels cinquanta no era una tasca fàcil. El mestre d'escola i editor Andreu Ferrer Ginard, com a secretari d'educació, tenia un paper destacat entre els directius de l'Acció Catòlica; Antoni Sabater Mut, director del *Diario de Mallorca*, entre els directius d'AC, provinent de la Confederació Catòlica de Pares de Família. Josep Balaguer Palou, cap del Secretariat d'Educació i Magisteri.

La situació política i eclesial dels quaranta afavorí el creixement i la consolidació dels centres educatius de titularitat catòlica, especialment de les congregacions i els ordes religiosos, com es posa de manifest en el capítol dedicat a aquesta temàtica, obra de Sergi Moll Bagur que podeu consultar en aquest mateix volum. L'entorn d'aquests centres esdevingué un àmbit fonamental en tot allò que afectava el lleure. Les Congregacions Marianes, l'Oratori de Sant Felip Neri, la Joventut Antoniana, la Joventut Seràfica, Croats, La Salle, Patronat Obrer, de Palma... lideraren bona part de les pràctiques confessionals dedicades al lleure. Els centres educatius, convents i espais religiosos comptaven amb infraestructures adaptades.

Fins al 1945 —i potser fins al final de la dècada de 1940— l'episcopat mostrava una certa dependència del trauma de la Segona República i encara se sentia lligat a les conseqüències de la Guerra Civil. Els episcopats de Josep Miralles a Mallorca (1930-1947) i de Bartomeu Pascual Marroig a Menorca (1939-1962) quedaren molt afectats pels anys trenta. Miralles, en el seu informe de 1947, pràcticament maneja únicament dades fins al 1936, no aporta informació actualitzada, sinó una visió estancada en el rellotge de la persecució i una visió victimista de l'Església. El compromís i l'acció dels catòlics semblen estar relacionats amb la secularització i les mesures antireligioses dels anys trenta. El seu successor, Joan Hervàs⁸⁰ ofería el 1952 una visió més actualitzada i aportava un inventari de propostes de gran interès per conèixer en profunditat el pes del catolicisme insular. Tot i que Hervàs era considerat «el bisbe dels joves» en l'argot clerical de l'època, la seva estada a Mallorca coincidí amb una conjuntura de divisions i de gestió conflictiva de les masses catòliques. No comptà amb el suport del clergat tradicional mallorquí, donà suport als joves d'Acció Catòlica i no mantingué unes bones relacions amb les congregacions religioses. El 1955 va ser nomenat bisbe de Ciudad Real i reemplaçat per Jesús Enciso Viana, un bisbe addicte al Règim franquista, culte i autoritari. La seva principal missió va ser deslegitimar els col·lectius hegemònics de la

80. SAN MARTÍN, C. M., *Monseñor Hervàs. El obispo de los Cursillos*, Estella, Editorial Verbo Divino, 1989.

diòcesi (Cursillos de Cristiandad) i donà suport al clergat més actiu que havia col·laborat amb el Frente de Juventudes, més activistes i menys pietistes. En definitiva, monsenyor Jesús Enciso, més rígid, dogmàtic i analític, hagué de plantar cara a una conjuntura coneguda com a «boom turístic», de canvi imparable i inevitable, amb els primers símptomes de secularització. Si hom observa la posada en escena de la Setmana de la Joventut de Mallorca (1959), amb el pare Antonio Royo com a convidat estrella, no hi ha indicis encara de reconèixer que alguns pilars de l'estructura tradicional catòlica començaven a fer fallida. La cultura tradicional que l'Església catòlica havia sostingut començava a manifestar símptomes de declivi, el món estava canviant, el turisme representaria la principal particularitat d'aquest escenari a les Illes Balears.

L'episcopat de Jesús Enciso es desenvolupà en un nou clima eclesial a Mallorca, reforçat per la garantia que suposava el Concordat amb la Santa Seu el 1953 i l'obertura del Règim. A partir de 1954 es generaria un paisatge més obert, amb certs avantatges per aquells col·lectius juvenils fins ara sotmesos a una normativa de control estricte per part del Règim. Ben aviat, es constatà que hi havia una minoria de clergues joves, vicaris de parròquies o vinculats a la docència en centres educatius confessionals que tenien una certa capacitat de liderar propostes alternatives. A aquests cal afegir-hi les organitzacions infantils i juvenils dels jesuïtes —la Congregació Mariana de Palma, el Patronat Obrer—, teatins (els Croats), felipons (Oratori Parvo), caputxins (Joventut Antoniana), franciscans —fundació del Col·legi de Sant Francesc el 1952—, missioners dels Sagrats Cors (aquests no tenen grups de joves organitzats, més aviat vinculats a Lluc, com ara l'Associació d'Antics Blavets, a la Real, la vinculació és més aviat parroquial, a Sóller, potser tenen alguna vinculació amb el jovent local, activitats esportives, etc.). Moltes d'aquestes associacions comptaven amb els seus butlletins de difusió o bé se servien dels mitjans de comunicació de la diòcesi. El 1959, a Mallorca hi havia 22 publicacions no diàries, la majoria de les quals òrgans de comunicació dels diferents col·lectius confessionals, a banda d'una certa xarxa de radiofonia i de 28 sales cinematogràfiques.⁸¹

A mesura que s'imposava un catolicisme més horitzontal, des de baix, creixien moviments especialitzats; es consolidaven les organitzacions infantils i juvenils vinculades a la vida religiosa. La confrontació entre l'Acció Catòlica (com organització controlada per la jerarquia, amb una estructura vertical, tancada) i les Congregacions Marianes⁸² (i per extensió amb la resta d'organitzacions juvenils que defensaven una certa autonomia respecte a la Cúria Diocesana) era cada cop més evident, tal com es posa en relleu en la preocupació que manifesten els

81. *Guía de la diócesis de Mallorca. Año 1959*, Imprenta Sagrados Corazones, Palma de Mallorca, 1959, p. 207-210.

82. FULLANA PUIGSERVER, P.; SALAS FUSTER, A, *Cent anys... op. cit.*

bisbes en l'informe de la Visita ad Limina.⁸³ En un altre sentit, la confrontació també tingué altres manifestacions com ara entre l'Acció Catòlica i els Cursillos de Cristiandad,⁸⁴ una divisió que no afavorí en excés el compromís ni l'oferta catòlica en l'àmbit del lleure, entre altres coses perquè Cursillos s'allunyava de les pràctiques del lleure i l'acció social per afavorir el component més personal i intimista. Els dirigents de Cursillos qüestionaren també la col·laboració dels catòlics —d'una manera més concreta dels clergues—, en les activitats físiques i esportives del Frente de Juventudes.⁸⁵

No obstant això, els cinquanta representa una dècada de desenvolupament del lleure confessional (seminaristes, preveres joves, disposició temps lliure per part del jovent, augment del nombre d'estudiants matriculats a batxiller superior, clubs infantils, teleclubs parroquials, clubs parroquials, etc.). Inicialment aquests grups comptaren amb el suport de Càritas, els Secretariats de Caritat (la cobertura que la diòcesi trobà per encobeir l'esplai i l'activisme).

Pel que fa a l'activisme femení, hi destacaven les Filles de Maria, les Al·lotes d'Acció Catòlica, però també altres col·lectius que durant la dècada de 1950 adquiriren una certa autonomia gràcies a institucions com les Missioneres Seculars, de can Tàpera. Es passà d'una funció de control social i de control moral (prohibició d'anar al cinema, assistir a balls, etc.) a una major liberalització de la presència de la dona en la societat, gràcies a la JOC i a altres col·lectius especialitzats d'AC. En aquest sentit també es comptà amb el suport d'algunes religioses, com ara les Germanes de la Caritat o les Franciscanes Filles de la Misericòrdia.⁸⁶ De l'activisme de les religioses els anys quaranta es guarda memòria, sobretot, de l'organització d'exercicis espirituals, jornades de recés, sempre dirigits per clergues. Augmentà el teatre femení en parròquies i centres educatius femenins, sobretot en els nuclis urbans; mentre creixia l'oferta d'oci els caps de setmana als convents de les monges, sobretot a la Part Forana. Aquesta oferta, informal i sense massa recursos, socialitzà part de la joventut femenina rural durant la postguerra.

Allò més conegut de l'univers catòlic durant els quaranta i els cinquanta és la participació en la parròquia —celebracions diàries i dominicals (misses), festes populars, pancaritat, el calendari litúrgic amb les principals festivitats i dies festius— marcava el cercle del treball i del lleure. Aquestes activitats anaven

83. AMENGUAL BATLE, J., *Visitas Ad Limina...*, op. cit., p. 55.

84. AMENGUAL BATLE, J., *Visitas Ad Limina...*, op. cit., p. 56; FORTEZA PUJOL, F., *Historia y memoria de cursillos*, Barcelona, La Llar del Llibre, 1991.

85. BIBILONI, G., *Historia de los Cursillos de Cristiandad: Mallorca 1944-2001*, Libroslibres, Madrid, 2002.

86. MAS, G., *La Guerra Civil a Montuïri. La postguerra*, Mallorca, Edicions Documenta Balear, 2018, p. 203-205.

acompanyades de misses escolars, primeres comunions..., el paper de la litúrgia religiosa i de la cultura religiosa estava impregnada en la quotidianitat (la roda del temps, com ha definit Damià Duran, que ha estudiat l'antropologia i la vida a l'interior de Mallorca).⁸⁷ Certament les festes populars d'estiu: els programes de festa són una mostra del nivell de dependència del lleure a l'Església, el grau de tolerància i de llibertat que vivia la societat en aquella conjuntura, entre 1945 i 1958.

De les monografies dedicades a certs municipis de les Illes Balears, com ara Montuïri (Guillem Mas),⁸⁸ Selva (Manel Santana),⁸⁹ Santa Maria (Mateu Morro),⁹⁰ Mercadal i Fornells (Jordi Pons)⁹¹ en alguns casos ens aporten informació d'interès sobre la presència i el poder de l'Església durant la llarga postguerra. Aquesta informació se centra en el protagonisme de l'Església també en tot allò que afectava el lleure i el comportament de la ciutadania —aparentment tota creient. Guillem Mas, per exemple, destaca el protagonisme de l'Església a la postguerra, a la Part Forana, en particular el paper dels vicaris joves, dedicats a la socialització i formació del jovent. I, per extensió, la seva implicació en tot allò que afectava la vida del poble. La Sala Mariana de Montuïri esdevingué un dels principals espais d'oci de la localitat, un objectiu que mantenia en paral·lel amb l'educació. Aquesta temàtica mereix un estudi en profunditat. De moment els estudis a disposició avalen la idea del fet que el clero, els religiosos i les religioses són l'ull vigilant de Déu i al mateix temps la mà estesa d'aquesta mateixa divinitat que convida a transgredir tot allò que els homes tendeixen a absolutitzar de manera absurda o desproporcionada. L'Església gestiona també una oferta de temps lliure; la gran majoria d'entitats catòliques durant la dècada dels cinquanta continuen prioritzant la pietat —i en conseqüència la participació en els actes de culte, començant per l'eucaristia dominical i la comunió general— que generalment s'organitzava al voltant de la secció de litúrgia. Aquesta secció, considerada troncal, estava acompanyada de tres seccions més: beneficència, esports (recreativa) i propaganda.⁹²

Des del punt de vista de la fenomenologia confessional l'escoltisme representa la principal novetat de la dècada dels cinquanta. Per la transcendència i la

87. DURAN, D., *L'enginy de l'oci. Estudi etnogràfic dels jocs, festes i altres diversions tradicionals de Porreres*, Porreres, Ajuntament de Porreres, 1994.

88. MAS, G., *La Guerra Civil a Montuïri...*, *op. cit.*, p. 197-234.

89. SANTANA MORRO, M., *La Guerra Civil a Selva. A recer de la muntanya*, Mallorca, Edicions Documenta Balear, 1998.

90. MORRO MARCÈ, M., «La feixuga postguerra. Memòria de Gabriel Salvà Mercadal i Joan Joan Pastor», a FULLANA PUIGSERVER, P. i MAS TOUS, R. (coord.), *Església i Guerra Civil*, Mallorca, Illa Edicions, 2021, p. 221-240.

91. PONS BOSCH, J., *El moviment associatiu a Mercadal i Fornells (1868-1960)*, Mercadal, IME-Ajuntament des Mercadal, 2015.

92. CORTÉS, J., «Juventud Seráfica», *El Heraldo de Cristo*, 553, 1956.

persistència sobretot durant els seixanta i els setanta, i per la profunditat de la proposta, el Moviment Escolta i Guiatge a Mallorca, entre 1954 i 1958 mereix una significació especial.⁹³ L'evolució del Moviment a les Illes Balears durant el decenni de 1950 respon al paisatge eclesiàstic, social i institucional i la seva transició. Els primers contactes d'Eladi Homs amb la realitat mallorquina arriben per la via cultural i política, posen en evidència l'existència d'una classe mitjana, d'un cert nivell cultural i socialitzada per una idea encara tímida de reivindicació. Era l'entorn de Francesc de Borja Moll, un referent transversal de la societat insular, amb connexions amb l'Església i el règim franquista, amb els serveis públics i les inquietuds i anhels dels creadors dels quaranta i dels cinquanta, respectat i legitimat per la seva editorial i per la seva militància privada i pública. Gaudeix de la confiança dels sectors conservadors i manté una relació oberta amb molts dels que no poden o no volen mantenir una relació coneguda amb els poders. Moll coneix les interioritats de l'Església, té apamat els col·lectius que de forma invisible i sense soroll van obrint itineraris nous, més flexibles i pactats. En general es tracta de religiosos joves que, durant els cinquanta, assumeixen la direcció de les organitzacions juvenils. De fet, la primera xarxa del Moviment Escolta⁹⁴ es formà en connexió amb els col·lectius de joves catòlics urbans més dinàmics del moment (Croats, Joventut Oratoriana, Joventut Antoniana i Joventut Seràfica). El primer escoltisme i els primers moviments juvenils que proposaren alternatives al Frente de Juventudes amb una identitat ben definida provenia d'aquelles institucions amb religiosos connectats al Principat o amb una certa identitat regional local. Les joventuts organitzades dels ordes i les congregacions religioses que projectaven una identitat de caràcter nacional espanyol (Agustins, Jesuïtes, Escoles Cristianes, etc.) que a penes no col·laboraren en un primer moment. La majoria de les parròquies dels bisbats d'Eivissa, Menorca i Mallorca tenien l'Acció Catòlica com a principal referent apostòlic i, com hem vist, al seu entorn s'obriren noves dinàmiques de temps lliure (colònies, teatre, cinema, excursionisme, butlletins, etc.) i les organitzacions d'aspirants i joves d'AC compartien militància amb Congregacions Marianes de signe parroquial i amb altres organitzacions esportives o de lleure parroquial, amb diverses denominacions (Àguiles, OAR, etc.). En el cas d'Eivissa hi excel·lí la tasca apostòlica de mossèn Jaume Morey Rebassa⁹⁵ dedicat a

93. MARCH MANRESA, M. i SUREDA GARCIA, B., *50 anys d'escoltisme a Mallorca, 1956-2006*, Mallorca, Di7 Edició, 2006, p. 9-12.

94. CERDÀ, M., *L'escoltisme a Mallorca (1907-1995)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 206-283.

95. Sobre Jaume Morey Rebassa, <<http://eeif.cat/veus/Morey-Rabassa-Jaume/>>. Així mateix, hi ha informació a la veu «Eivissa-esports» de l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera.

la infància i joventut, primer centrat en temes esportius i, posteriorment, promogué el Club de los Muchachos.⁹⁶

L'oferta informal de lleure generada entorn de l'estructura religiosa a les Illes Balears conté altres referents, com ara les publicacions i recursos relacionats amb la propaganda catòlica, tant parroquial com associada a les congregacions religioses. Una de les ofertes de major èxit durant la dècada dels cinquanta està relacionada amb l'esport i l'excursionisme, una cultura que les publicacions religioses treballaven amb cura, tot divulgant obres de pedagogia per a dinamitzadors religiosos, sempre amb el rerefons del pensament de la jerarquia catòlica com a principal referent. Aquests corrents més innovadors i més invisibles sovint queden eclipsats per una literatura i uns formats religiosos fets d'un alt contingut espiritualista i pietista, en uns mitjans interns que prioritzaven un llenguatge tradicional, populista i moralista.

ALGUNES CONCLUSIONS

Entre el 1936 i el 1958 el lleure viu una de les seves primeres grans etapes. Entre guerres, i finalitzada la Segona Guerra Mundial, sobretot, la societat liberal i capitalista conviu encara amb realitats rurals i tradicionals, però de mica en mica la primera va guanyant la batalla a la segona. Des de mitjan segle XIX, amb la consolidació de la societat industrial, el forjament de l'individualisme com a horitzó i meta personal, davant els grans moviments socials i culturals de signe reivindicatiu, també es transforma en una institució que prioritza l'acció i les dinàmiques formatives. Educar significa ser present i ocupar tots els espais que la vida mateixa deixa oberts i són susceptibles de convertir-se en espais de llibertat. Els grans moviments contrarevolucionaris i els corrents conservadors a les Illes Balears, i a Mallorca en particular comptaren amb el suport de l'Església o el cercaren.

En el cas que ens ocupa, l'església a les Illes Balears, des del darrer terç del segle XIX fins al 1931 havia creat una xarxa compacta de centres educatius i havia generat una xarxa d'entitats i propostes de socialització, tant masculines com femenines, destinades a controlar l'educació o com a mínim amb vocació de dissenyar els models morals i a dirigir els processos de canvi, especialment en tot allò que afectava la vida de les persones, en un sentit integral. Aquesta mateixa missió, que l'Església considerava seva i en exclusiva, els anys quaranta va ser assumida parcialment pel règim nacionalista que havia guanyat la guerra en els camps de batalla. A la creació del Frente de Juventudes l'Església hi proposava

96. <<http://eeif.cat/veus/Club-de-los-Muchachos/>>.

l'Acció Catòlica, dues mirades que responen a les exigències d'un temps especialment delicat i de gran incidència en l'evolució de la societat insular en particular.

Des del 1941 i fins al final del decenni dels cinquanta el moviment catòlic va ser hegemònic a les Illes Balears, fins i tot a Menorca, amb una societat més laica i secular. Parròquies i centres educatius confessionals conduïren bona part dels processos de canvi i adaptaren la formació als desafiaments que marcaven les exigències internacionals. Així mateix, durant la dècada dels cinquanta es produí un procés de desenganxament del règim franquista, en molts casos invisible, que arrelava en els centres educatius, en centres de lleure i culturals vinculats a l'Església mateixa. Unes minories creatives de formació cristiana tingueren un paper essencial en els processos de transformació i de canvi en la societat insular. No estaven sols, però tampoc no es deixaren espantar pels sectors més conservadors i integristes que encara tenien un cert poder a l'interior de les estructures clericals i una gran capacitat d'influència davant el Govern Civil. En aquest sentit segurament a les Illes Balears no es vivia als antípodes d'allò que passava a l'Europa meridional. El paisatge general que estava generant l'Església catòlica a les Illes Balears en relació amb els moviments juvenils mostra alguns rastres de progrés i de canvi. Apareixen evidències, diluïdes en un magma difícil de discernir, segurament més en el plànol de l'acció que del discurs confessional d'aquests anys. Un canvi que alguns preveres contemporanis de Mallorca analitzaren en els seus treballs acadèmics i que avui resten com evidències d'un moment intens, de grans expectatives i d'indis del fet que les transformacions en un futur immediat serien profundes en tots els sentits.⁹⁷

97. BENNÀSSAR, B., *Contestación, carisma y cambio de estructuras*, Madrid, Ed. Perpetuo Socorro, 1970.